

Amerikanizm*

Rıza Tevfik

Çev. Ergin Akdağ*

Almanya'nın en büyük ulemasından ve kaşiflerinden Profesör Dubova Reymond (**Dubois Reymond**) -zannedirim 1877'de- bir hayli mühim konferanslar vererek bütün âlem-i medeniyetin nazarı dikkatini bir mesele-i adiyeye tevcih etmişti: **Terakkiyât-ı ilmiye ve tekemmülât-ı sınıaye meselesi!..***

Bundan adi bir şey olamaz değil mi ya?.. Bunu herkes biliyordu ve görüyordu. Zaten on dokuzuncu asr-ı miladi -edvar-ı saireye nispetle- ulûm ve sanayinin inkişafâtıyla mümtaz idi. Ondan evvel vapur, şimendifer ve elektrik yoktu. Yalnız bu keşfiyât-ı harikuladenin, geçen asır medeniyetine ne kadar bariz ne kadar başka bir mahiyet verdiğini insan düşünürse, derhâl teslim eder ki, hakikaten o asırla büsbütün yeni bir medeniyet başlamıştır. Öyle bir medeniyet ki, geçmişlere hiç benzemez. Bu malum!

Fakat Dubova Reymond, bu adi hakikate inzar-ı dikkati celp etmekle başka şeyler göstermek istiyordu. Bu dehşetli terakkiyât-ı sınıayenin felsefe-i hayata ve dolayısıyla ahlak ve muamelâta fena bir tesiri olduğunu, pek iyi görüyor ve göstermek arzu ediyordu. Amerikalılar, zaten her yerden evvel bu cilve-i ahlakiyeyi izhar etmişlerdi. **Amerikanizm** tabiri, bir tarz-ı tasavvura, bir türlü yaşayışa, elhasıl, ameli ve büsbütün yeni bir felsefeye alem olmuş ve -aynı sebepler, aynı mecburiyetlerle- medeni dünyanın her tarafında ve aynı hâletiruhiye ile inkişaf etmeye başlamıştı. Alman profesörü, bu felsefede, medeniyet-i hakikiye hesabına bir eksiklik, hatta ciddi bir tehlike görmüş olduğu için, onu bir mesele yapıp ortaya atmıştı.

Bizde de bu felsefe başladı; hem âsâr-ı fiiliesini gösteriyor. Fakat terakkiyât-ı sınıaye ve mekanikiye memleketimizde pek ileri gitti de onun için değil! O gibi terakkiyâtın başka yerlerde mucip olduğu dıyk-ı maişet, burada büsbütün başka sebeplerden naşi kendini fena hâlde hissettirmeye başladı da ondan!..

Bunu anlatmak isterim. Layıkıyla anlatabilirim, beyhude gazete münakaşâtını, kuvvetimizi heder eden rekabet-i cahilâneyi ve daha birçok düşkünlüklerimize sebep olan hâlet-i ruhiyeyi -bir dereceye kadar- tarif etmiş olurum, sanırım.

Kavgalar, muharebeler -her ne vesile ile olursa olsun- dıyk-ı maişet, hırs-ı menfaat yüzünden vukua gelir. Sürekli kavgalar, muharebeler ahlâkı bozar **Humanisme** hissiyatını en evvel öldürür derler. Bunda bütün muhakkikin ve mütefekkirin müttefikü'r-reydir. Fakat bunun aksi de doğrudur; çünkü budur ki düşünce, insan müthiş bir devr-i fasit içine düşmüş olur: İster tek bir adam olsun, isterse bir millet olsun kavgaya girişirse, işini gücünü bırakır, muntazam hayatını bozmaya mecbur olur ve kazanıp da biriktireceğine, birikmiş olan kuvâsını sarf eder; ekseriya heder eder. Evvelce de bilvesile söylemiştim:

* Rıza Tevfik (Bölükbaşı), 3 Nisan 1330 (16 Nisan 1914), İçtihat, Numara: 100

* Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, erginakdag08@gmail.com. ORCID: 0000-0002-3883-0451

Felaketlerin cümlesi de kuvâ-yı mekînenin izmihlalini mucip olarak dıyk-ı maişeti davet eder. Hayat, o takdirde, büsbütün güçleşir. Kavga-yı hayatta rekabet olanca şiddetiyle hükümferma olur. O vakit gönüllerde eski merhamet duyulamaz. (Nefsi nefsi!) hengamesidir. Yere düşen kalkamaz, altta kalır; eski Romenlerin dediği gibi: **Vay mağlubun başına!..** Bizde de darb-ı mesel sarıhtır: **Altta kalanın canı çıkar!** deriz. Faydalı bir ihtardır. Fırtına bu dereceye vardı mı: **Gemisini kurtaran kaptandır.**

Anlaşıyor ki, kavgalar, çekişmeler, muharebeler, işin suret-i zahiresini arz eder bir perdedir. Asıl hakikat, **kuvâ-yı mekînenin** yok yere zayı olması, heder olup gitmesidir. İzmihlâl-i (**dissipation**) kuvâ-yı mucip olan herhangi bir sebep, aynı dıyk-ı maişeti îka edebilir. O da aynı endişe-i hayatı tevhit eyleyebilir. O sebep ne mahiyette olursa olsun!..

Peki ama, terakkiyât-i ilmiyenin, makineye ve sair vesait-i medeniyeye tatbiki ile hasıl olan tekemmülât sınıaye, nasıl olur da böyle **yaşayısta darlık** îka edebilir? Aksini düşünmek daha ziyade hakikat-i hâlde muvafık görünür!.. Diyebiliriz.

Filhakika öyle de görünür. Lakin nüfusun medeniyetle artması, aynı zamanda hem levazım-i medeniyenin hem de mevad-ı iptidaiyenin ve havâic-i zaruriye fiyatının şiddetle yükselmesi, etrafiyla ve esbabıyla nazar-ı mülahazaya alınırsa görülür ki terakkiyât-ı sınıaye, hayat-ı cemaati teshil etmekle beraber hayat-ı şahsiyeye daha çok engeller, maniler ikame ediyor. Ondan daha büyük kudret, daha büyük fedakârlık, daha medid ve şedit bir gayret istiyor. Hem fedakârlığı bilhassa, ahlakından, insaniyetinden istemekten zevk alıyor gibi!..

Daha bile fena bir ciheti var: Eski medeniyetlerde mesela Hint medeniyetinde tarz-ı idare pek aristokrat idi. O zaman cemiyet birtakım sunuf-ı mütetâbia üzere münkasımdı. Bu idareye **Le Régime des castes** denilirdi. Herhangi bir sınıfa mensup bir adam (ne kadar kabiliyet-i fitriyeye malik olursa olsun) mümkün değil, kendi mafevkindeki sınıf efradına karışamaz, onların haysiyetini, hiçbir, veçhile hiçbir hizmetle ihraz edemezdi. O sınıf halkı mafevkindeki sınıf halkının esiri idi. Malıyla canıyla ırzıyla esiri idi! Kendi madunundaki sınıfa nispetle dahi efendi geçinirdi.

Kurun-ı vustaya nihayet veren esbap ve icabâtın cümlesini sayabilmek mümkün değildir. Fakat şüphe yoktur ki bunların en mühimlerinden biri de idare-i âlemin demokrasiye meyl-i katisidir. Mamafih kim düşünebilirdi ki demokrasi hukuk-i insaniyeyi tesviye etmek gayretine rağmen, aksine bir neticeye peyveste olacaktır? Eski aristokrasyon on kere müthiş, zalim ve hele ahlaksız bir **Plutocratie**'nin kendi sinesinde doğacağını görecektir? Ve onun hükmü altında yeniden bir **Régime des castes** teşekkül edecektir?

Hâlbuki bu böyle olmuş ve böyle oluşunda da tekemmülât-ı sınıaye ve sarrafiyenin büyük bir dahil ve tesiri olmuştur. Yalnız herkes için, yol açık! İşte yegâne fark bu! Fakat o öyle bir yol ki onu geçip öbür ucundaki menzil-i muvaffakiyete varabilmek için, insan dev olmalı, ejder olmalı, İnsan değil!

İşte bu sebepledir ki Frenkler, bu manaya işaretle "**Beaucoup d'invités, et peu d'élus.**" diyerek bunun düsturunu vermişlerdir. O hân-ı izzet ve nimete med'uv bulunanlar pek çok; lakin kabul olunanlar pek az; çünkü haysiyet varakası isteniliyor!..

Bu acı hakikat-i hayatı, gereği gibi anladıktan sonra **Amerikanizm** felsefesi başlıyor:

Dünyada bir sürü adamlar var ki vesaitten mahrum olmak talihsizliğinin kurbanıdırlar. Bahtiyar olanların pek çoğundan daha kabiliyetsiz doğmamış oldukları hâlde vesaitsizlik, kimsesizlik sebebiyle

sefalet-i hayata, belki de sefaletle ölüme mahkumdurlar. Zira zamanımız icabât-ı medeniyesinin şu şimdiki hâline nazaran bir adam yalnız kuvâ-yı tabiiyesiyle kavga-yı hayatta emsaline rekabet edemez. Azıcık mücehhez olmalı, veyahut o kuvâ-yı tabiiye kendisinde harikulade bir derecede bulunmalı! Öyle bir adam hem dâhi doğmuş olmalı hem de soğuktan, sıcaktan, yoksulluktan, hastalıktan hiçbir veçhile müteessir olmayacak kadar acip bir vücut olmalı! Zira hastalık, yoksulluk rekabete en ziyade mâni olan esbab-ı zaaftandır. Bizim bildiğimiz manada hüsn-i ahlak da o kabildendir. Merhamet, dostluğa riayet, insaniyet bütün bu hasâil, **can pazarına** girişenlerce, fevz ve galebeye, muvaffakiyet-i katiyeye mâni şeylerdendir.

Amerikalı milyarderlerden Rockefeller'in ve birçok emsalinin nasıl bu saltanat-ı nakdiyeye irtifa edebilmiş olduklarını anlamak için tercümeihâllerini ve **tarz-ı rekabette** ibraz ettikleri hasâil-i maneviyeyi nazar-ı dikkate almak kifayet eder. Hem bunlar, ender olan müstesnalardır. Bunlar devlerdir. Herkes öyle olamaz.

O hâlde, kesesi boş, midesi boş fakat zihni hırsla dolu acar adamların mesleği tayin eder. Cihan onlar nazarında vâsi bir harp meydanıdır. Vur vuranın, kır kıranın gidiyor. Vaka malumatları yok. Fakat malumat ile insan, olsa olsa ancak hoca olur, hocalık dahi, çok para getirir bir şey değildir. Hem öğrenmeye vakit yok! O vaktinde gerekti. Asıl muvaffakiyeti temin eden şey ilim değil. Olsa bile, o bildiğimiz kitaplarda münderiç ilimler değil. İnsanların zayıf noktalarını, budalalıklarının esbab-ı maneviyesini, falan ve filan hâle göre veçhe-i temayülâtını bilmektir. Ahlak da lazım değil.. Olsa bile, yine kitaplarda münderiç olan zevzek nasihat düsturları değil, onları söyleyenler bile tutmaz. Tutmaya cesaret etselerdi açlıktan ölmeye kendi kendilerini mahkûm eylerlerdi. Vaka bir nevi ahlak lazım, birtakım hasâil lazım ki ahlak tarifinde dahildir. Fakat resmen makduh ve medhuldür. İşte kavga-yı hayatta muvaffakiyet için asıl onlar lazımdır. **Bakisi durûğ bî nihayet!**

Mamafih bütün bu doğru düşünceleri bir maksad-ı muayyene raptederek şirazeye almalı ki bir sistem olsun ve insan hedef-i maksudu gözüyle görebilsin, eliyle tutabilsin. Onu takip ederken şaşkınlık ile sağa sola bocalamasın.

Maksat paradır. Bilcümle vesait-i muvaffakiyetin en parlak, en metin, en güzel timsali olan bu maden dünyaya hâkimdir. Ahlaka hâkimdir, binaenaleyh vicdana, insana hâkimdir. Yukarıdan beri yürütülen o mülâhazâtı şimdi bertaraf edip para kazanmaya bakmalı!.. Ama nasıl? Nasıl olursa olsun! Hedef ve maksat mergup olunca vesaitin mahiyetine bakılmaz. İş cesarettir ibarettir. İleri saldırmalı!.. Hayat-ı beşeriyenin müddeti pek az olduğu için beyhude vakit kaybedip temin-i vesait için uğraşmamalı. O eski usuldür. Vesaitin cümlesi insanın kendindedir.

İşte Amerikanizm'in ruhu, muhtasaran ifade edilirse budur. Hatta yine Amerikanizm'in usulü (**Méthode**) olmak üzere telakki olunan ve Avrupa elisine-i umumiyesine giren **Arrivisme**'nin menşei de budur.

Şayan-ı dikkattir ki bundan on sene evvel Amerikalı ve pek haysiyetli malumatlı bir adam malumatın tarz-ı hazınıyla haysiyetini ve faydasını tenkit ettikten sonra **şarlatanlıktan** bahsediyor ve onu tercih eyliyordu. Şarlatan olmak için çok nadir hasletler ister, ruh-ı beşere derin bir vukuf ister. Ondandır sonra pek büyük hünerverlik ister. **Reklam** yapabilmelidir, diyordu. Bu mülâhazâtı Avrupa gazeteleri nakleylemişlerdi.

Amerikanizm işte budur. Profesör Dubova Reymond, bu felsefe-i ameliyenin Avrupa'da aynı esbab ve avarız dolayısıyla kuvvet bulmaya başladığını ve hayat-ı insaniyetin bütün şüriyetini öldürmekte

olduğunu hissetmiş ve ona karşı bir **Humanisme** cereyanı açmak lüzumundan bahsetmişti. Yine tekrar edeyim; tatbikat-ı ilmiye ve inkişafât-ı sınıaye ile bu felsefe arasında sıkı bir münasebet bulunduğunu sarahaten iddia ediyordu. Nitekim meşhur idealist filozoflardan **A. Lange, Felsefe-i Maddiye Tarihi** namıyla yazmış olduğu iki büyük cildin ikincisinde, bütün bu tehlikeli ahvali materyalizme ve Darwinizm'in felsefe-i hayatta, siyasyatta ve rekabet-i ticariyede gayet nafız ve hâkim bir amel-i itikadî olmasına atfediyor. **Sosyalizm** ve **Neokatolisizm** ve daha bu gibi aksi cereyanların vücuduna hep bu **Ahlak-ı dehriyeyi (Morale matérialiste)** sebep gösteriyor.

Eğer bu ahlaki tadil edebilecek kuvvetli cereyanlar peyda olmazsa, hırs-ı menfaatle endişe-i maişetle bu hâle gelen cemaat-ı beşeriyenin felakete duçar olacağını ihtara kadar varıyor.

Hasılı Avrupalılar **Amerikalılaşmak (Américanisation)** ihtimalini bir tehlike-i ahlakiye ve medeniye addedip, ona karşı bir çare-i mâni düşünüyorlar.

Belki de bu bir (göründüğü kadar ciddi) tehlike değildir fakat herhâlde ahlaka su-i tesiri muhakkaktır.

همكي بهر زراست yani “her şey altın içindir” cümle-i itikadiyesini düsturu'l-amel ittihaz eden bir adamdan korkulur.

Bizim memleketimizde böyle bir hâl yahut ona ihtimal var mı? Bilmem?.. Fakat, emarelerini görüyorum ve dediğim gibi -maatteessüf- sanayinin terakki ve tekemmülünden ileri gelmiyor. İş yok, endişe-i maişet çok, eli böğründe adam daha çok, ondan ileri geliyor. Teessüf olunur ki memleketimizdeki müessesât-ı ticariye ve sınıyede Türklerin ve asıl yerli Osmanlıların pek az payı olabiliyor. Büyük işlerde, bankalarda, şimendiferlerde, elektrik ve tramvay ve maden işlerinde kaç kişimiz var?.. Ve varsa mevkileri nedir ve kaç para alıyorlar?.. Ve öyle işleri idare edebilecek surette müstahzır ve mücehhez midirler?

Bugün bankalardan biri bir ilan verse, yüksek maaşla, bir muhasebeciye, bir direktöre lüzum görüldüğünü -farzımuhal olarak- bizlere beyan etse ve müsabaka açsa, bizlerden kimse bu ilana iltifat etmez eminim. Hâlbuki (Vaktiyle gazetelerimiz yazmıştı da ondan biliyorum.) belediyeye arabacı istenilmiş, iki bin bilmem kaç kişi arzuhâl ile müracaat eylemiş.

Rekabet meselesi de öyle; sırf miskin ve mahdut teşebbüsâta münhasır kalıyor ve neticesi yekdiğerimizi gırtlaklamaktan ibaret oluyor. Satışta dört yüz nüsha temin edemeyen gazeteler yekdiğerleriyle öyle müthiş bir muharebe açıyorlar ve bunu meşru göstermek için o kadar fena vesilelere teşebbüs ediyorlar ki insan buna acır ve Amerikanizm'in bu türlüünden büsbütün öğrenir.

Şüphe yok ki bu sefalet-i maneviyeye sebep sefalet-i maddiyedir. Buna bir çare bulabilenler, memlekete en büyük bir hizmet etmiş olacaklardır. Yoksa diyk-ı maişetle burada da kalmak mümkün olamayacaktır sanırım.

Tabii mülahazat-ı halisanem, adam akıllı ve hulus ile bir mesele-i ciddiye hakkında bahis açan muharrirler için değildir. **A'l'amérikan** reklamlarla gazetelerini dolduran ve içeriğini boş bırakan sahifeleridir.

* Asrının en büyük kaşifn-i ulemasından olan bu dâhi, fizyolojist idi. Fazla olarak pek derin bir mütefekkiridi. İsminden de anlaşılacağı veçhile kendisi aslen Alman değil, Huguenot'lardandır. Bundan bir iki asır evvel Protestan olan ecdadı Almanya'ya ilticaya mecbur olmuştu.

Sözlük:

Acip: Şaşırtıcı, tuhaf.

Alem: Bayrak (metinde öncü manasında).

Âsâr: Eserler.

Cilve-i ahlakiye: Ahlak güzelliği.

Dehriye: Zamanın mutlak, ezeli ve ebedi olduğunu kabul eden doktrin, materyalizm.

Devr-i fasit: Bozuk dönem.

Dıyk-ı maişet: Geçim sıkıntısı.

Düsturu'l-amel: Gereğince hareket edilmesi icap eden kanunlar.

Edvar-ı saire: Benzer yüzyıllar.

Fevz: Zafer.

Hân: Sofra.

Hasâil: Hasletler, güzel huylar.

Havâic-i zaruriye: Vazgeçilmez ihtiyaçlar.

Hayat-ı beşeriye: İnsanın hayatı.

Hayat-ı cemaat: Toplumsal hayat.

Hayat-ı şahsiye: Kişisel hayat.

Hırs-ı menfaat: Kişisel hırslar.

Hulus: Saf olma, kalp temizliği.

İhraz etmek: Elde etmek.

Îka: Yapma, meydana getirme.

İnkişaf: Ortaya çıkma ve gelişme.

İnzar-ı dikkat: Sakıncalı bir duruma dikkat çekmek.

İzhar etmek: Açığa çıkarmak.

İzmihlâl-i kuvâ-yı mucip: Gereken kuvvetin yok olması.

Kurun-ı vusta: Orta çağ

Kuvâ: güçler, kuvvetler.

Levazım-ı medeniye: Medeni ihtiyaçlar.

Mafevk: Üst, üst taraf.

Mahdut: Sınırları belirlenmiş, kısıtlı.

Makduh: Beğenilmeyen, ayıp görülen.

Maksad-ı muayyen: Belirli amaç.

Medhul: Ayıplanmış.

Medid: Uzayıp giden, uzun süren.

Med'uv: Davetli.

Mekînet: Güç, nüfuz.

Mergup: İstenilen, arzu edilen şey.

Mesele-i adiyе: Sıradan konular.

Mevad-ı iptidaiye: Ham maddeler.

Muhakkikin: Olayların aslını araştıran kişi, araştırmacı.

Mücehhez: Donatılmış, yapacağı iş için gerekli donanıma sahip olan.

Mülâhazat-ı halisane: Samimi düşünceler.

Münkasım: Kısımlara ayrılmış.

Müstahzır: Hazırlayan, huzura getiren (metinde hazır durumda olan manasında kullanılmıştır).

Müttefikü'r-rey: Ortak fikirde olmak.

Peyveste: Ulaşmış, vasıl olmuş.

Şedit: Şiddetli.

Telakki: Görüş, anlayış.

Sunuf-ı mütetabia: birbirini takip eden sınıflar, metinde kast sistemi.

Suret-i zahire: (Herhangi bir şeyin) görünen şekli, dış görünüş.

Tarz-ı tasavvur: Düşünce tarzı.

Tekemmülât-ı sınaiye: Sanayinin gelişmesi.

Terakkiyat-ı ilmiye: İlimin ilerlemesi.

Ulûm: İlimler.

Vesait: Araçlar.